

Наталя КІЗІЛ,

здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти спеціальності
053 «Психологія», ВНЗ «Університет
імені Альфреда Нобеля»,

Ольга ЛЕБІДЬ,

докторка педагогічних наук, доцентка,
професорка кафедри інноваційних
технологій з педагогіки, психології та
соціальної роботи, ВНЗ «Університет
імені Альфреда Нобеля»

ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Взаємоповага є основою основ у відносинах між викладачем і студентами-першокурсниками. Повага студента – надто непостійна річ. Здобути її в натовпі підлітків – складне завдання. Однак, якщо хоча б для одного студента викладач став прикладом і натхненником, – це вже досить цінно!

Проте взаємодія буває різного вияву – домінувальний вплив одного з партнерів або неузгодженість їхніх дій. Суть взаємодії, як зазначено в наукових дослідженнях, полягає в діадній спільності партнерів [1].

На думку психологів, головні механізми формування міжособистісного простору взаємодії такі: взаєморозуміння – формування спільного поля партнерів, що об'єднує їхні інтереси, дає змогу подібно розглядати проблеми в конкретній ситуації; координація – погодженість, єдність дій, зусиль; узгодження – формування спільної мети, намірів, мотивації спілкування партнерів. Дієвість зазначених механізмів, організації взаємодії викладачів і студентів, з одного боку, зумовлена особливостями освітнього середовища та його впливу; з іншого, сприяє його формуванню. Функціонування цих механізмів простежується також у взаємодії суб'єктів процесу навчання з освітнім середовищем.

Вагома суперечність у педагогічній діяльності викладача – це поєднання соціальних вимог до освітнього середовища у вищій школі з вимогами студентів до цього середовища, його привабливістю, незагрозливістю для них. Тому освітнє середовище має бути соціально цінним й особистісно значущим для студентів. Головні засадничі принципи організації освітнього середовища, що стимулюють студентів до вироблення особистісних знань, професійних концепцій, набуття соціального досвіду, досвіду діяльності за фахом і формують внутрішню мотивацію здобуття освіти у вищій школі, такі: залучення кожного до процесу навчання, безперешкодність процесу, відкритість особистості, вияв чуйності до інших, повага до особистості, позитивна спрямованість

процесу, опора на принципи і правила, організація процесу як набуття особистістю власного досвіду [2].

Зазначені вище принципи – це керівні положення створення демократичного освітнього середовища, продуктивного для навчального процесу на засадах суб'єктно-суб'єктної взаємодії педагога, студентів. Вони поступово стають вагомими і дієвими для студентів у діяльності, спілкуванні, співпраці з партнерами.

З цією метою кожен момент педагогічної взаємодії, організації навчального процесу повинен слугувати вияву поваги, довіри до кожної особистості, толерантності до її думок, дій, чуйності до внутрішнього стану, переживань.

Ці принципи стають реаліями освітнього середовища у вищій школі за умови врахування думки кожного учасника процесу:

- своєрідності його культури, індивідуальних особливостей без приниження гідності, образи, навіть якщо його висловлювання, поведінка не відповідає очікуванням викладача, відрізняється від поглядів, ціннісних оцінок інших;

- розвитку і вияву позитивної установки стосовно кожного, позбавлення упереджень у міжособистісних стосунках;

- прийняття кожного студента, виокремлення його цінності як особистості, зосередження уваги на його успіхах і позитивних сторонах;

- вияв емпатії, розуміння чинників поведінки особистості, її труднощів і прагнення їх подолати, підтримання позитивного самопочуття;

- виокремлення й позитивна оцінка навіть найменших досягнень студентів, розвиток віри в подальші успіхи.

Ініціатором розвитку довіри, толерантності до кожного є викладач. Його поведінка на засадах зазначених ідей зумовлює позитивний емоційний відгук багатьох студентів, особливо тих, у кого рівень розвитку соціальних якостей, культури сприятливий до таких педагогічних впливів.

Поступово виникає мікросередовище, що навіює і стимулює інших студентів до поведінки за такими принципами. Створення психологічної, незагрозливої, але ділової атмосфери в освітньому середовищі вищої школи відповідає потребам студентів.

Як засвідчують висловлювання багатьох студентів, умовою психологічно комфортного середовища для них є відсутність критичного засудження, гніву викладача з приводу неякісної підготовки до практично-семінарських занять чи проведення тестового контролю, письмового опитування на запитання без попередження або підвищеної складності.

Проблема соціально-психологічного клімату достатньо різнобічно висвітлена в літературі та розглядається як одна з найбільш суттєвих сторін колективу, яка характеризує його мотиваційну сферу в навчально-

професійній діяльності (Ю. Бєлих, М. Бєляєва, Н. Жигайло, В. Казміренко, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик та ін.). У формуванні цього структурного компонента колективу значну роль відіграють психолого-педагогічні знання й усвідомлення студентами їх ролі в професійному становленні.

У спостереженнях і дослідженнях помічено вплив соціально-психологічного клімату на ефективність навчальної діяльності, мотивацію навчання та психічний стан учасників всього освітнього процесу, що дозволяє виділити п'ять основних груп факторів, які визначають стан соціально-психологічного клімату та, в кінцевому випадку, успішність і потяг до навчання студентів академічної групи.

1. Функціональні фактори (умови навчання; забезпеченість навчання всіма необхідними засобами; режим навчання та дозвілля, чіткість розподілу функцій між студентами; функціональна визначеність структури діяльності кожного учасника, чіткість його обов'язків, прав і відповідальності; відношення викладачів до питань організації навчальної діяльності студентів тощо).

2. Економічні фактори (система оплати праці та навчання; своєчасність отримання грошового заохочення; премії, надбавки тощо).

3. Управлінські фактори (стиль й методи управління колективом; ставлення викладачів до студентів; згуртованість викладацького складу; послідовність в оцінці та способів впливу на студентів; дистанція між викладачами та студентами; етика взаємодії викладацької та навчальної ланки тощо).

4. Психологічні фактори (характеристика стилю міжособистісних стосунків між студентами; ступінь соціально-психологічної сумісності; рівень конфліктності; рівень згуртованості, стан взаємодії між підрозділами; групова точка зору, норми та традиції поведінки; орієнтація на спільні цілі роботи, характер сприйняття та оцінки студентами один одного тощо). За висловленням П. Жане, до поведінкової структури особистості «...входить не тільки активність індивіда, що спостерігається зовні, але й внутрішній психічний зріст, що стає невід'ємною частиною поведінки, його регулюючою ланкою» [3].

5. Фактори успішності характеристики групи (чисельність академічної групи; забезпечення адаптації та входження в колектив; перспектива підвищення успішності з різних предметів; обґрунтованість підбору груп у ЗВО та інше).

Суть сприятливої соціально-психологічної природи в студентській групі полягає в тому, що прогрес психолого-педагогічного навчання і виховання, який протікає в позитивній атмосфері, створює сприятливі умови не тільки для подальшого розвитку і закріплення якостей, яких вони набули до вступу до ЗВО, але й розвитку і формування нових професійно важливих якостей, психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

Основними параметрами сприятливого соціально-психологічного клімату є:

- тривалість (характеризується стійкістю професійно-психологічних мотивів, їх незмінністю протягом усього періоду професійної підготовки, хронологічною послідовністю);

- реалістичність (постійне оцінювання особистістю уявлень про професію з точки зору реалізації очікувань від неї; здатність особистості диференціювати в уявленнях про майбутню професійну діяльність реальне і фантазію; реально оцінювати себе як особистість та свої професійні знання і можливості);

- диференційованість (уміння виділяти з традиційної загальної психолого-педагогічної підготовки необхідну інформацію для вирішення тих чи інших педагогічних завдань);

- комплексність (синтезований підхід до інтегральних утворень, який включає як весь арсенал нагромаджених знань – методологічних, методичних, технологічних, – так і фахові, психологічні, педагогічні, які забезпечують ефективне вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань);

- активність (наполеглива робота в напрямку від надбаного до не досягнутого);

- узгодженість (ступінь зв'язаності всіх мотивів активності студента);

- динамічність (характерною ознакою є рух формування і розвитку від умовного початкового рівня (інтерес до психології) до умовної сформованості (професійної зрілості);

- оптимістичність (ступінь упевненості в досягненні професійної мети та у собі).

Підсумовуючи, можна сказати, що процес формування сприятливого соціально-психологічного клімату особистості в студентській академічній групі – це формування таких головних, домінуючих, провідних мотивів поведінки та діяльності студента, які підпорядковують собі другорядні мотиви, і в яких віддзеркалюється віддалена, узгоджена, тривала, життєво важлива професійна мета; загалом, це те, що студента цікавить, захоплює, над чим працює, що цінує, до чого прагне зараз (під час навчання у вузі) і в майбутньому як особистість.

Формування та підтримка сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. Формування в його загальному значенні, – це розвиток чого-небудь (із характерною для нього специфікою) під впливом цілеспрямованих дій. Вивчення соціально-психологічного клімату можна будувати на основі практичних (спостереження, бесіда, аналіз результатів діяльності, стану навчальної дисципліни, узагальнення незалежних характеристик тощо) та психологічних методів, що потребують спеціальної підготовки (соціометричне опитування, анкетування, референтометрія тощо). Під час спостереження й бесіди зі

студентами цілеспрямовано використовувати непрямі ознаки (показники) рівня розвитку соціально-психологічного клімату.

Якщо умовно порівняти показники сприятливого та несприятливого соціально-психологічного клімату:

- переваги творчого, професійного настрою протягом дня навчання;
- низька активність при обговоренні навчальних і спеціальних питань;
- почуття групової згуртованості та товариськості, часті конфлікти між студентами, відсторонення колективу від їх спільного вирішення;
- високий рівень підготовки студентів;
- критика й відсутність критики та самокритики.

Освітній процес у ЗВО та соціально-психологічний клімат студентської академічної групи:

- фактори успішності групи;
- функціональні фактори;
- економічні фактори;
- психологічні фактори;
- управлінські фактори.

На соціально-психологічний клімат здійснюють вплив як об'єктивні фактори (наприклад, тип організації), так і суб'єктивні (наприклад, оцінка поведінки оточуючих). До основних показників рівня розвитку СПК відносять: ефективність професійної діяльності, стан навчальної дисципліни й характер руху учасників навчального процесу.

Серед суб'єктивних (психологічних) показників часто називають ступінь задоволеності членів колективу різними сторонами його життєдіяльності, особливості сприйняття та розуміння інших людей, задоволеність взаєминами, що склалися, психічний стан студентів, ефективну навчальну мотивацію та інше.

Зазвичай при діагностиці соціально-психологічного клімату застосовуються комплекси методичних процедур: спеціально сконструйовані анкети, шкали показників групових взаємовідносин, шкали внутрігрупової сприятливості, соціометричні запити та інше.

Відомо, що часто причиною незадоволеності студентів являються:

- фактори успішності (рівень викладання знань, розуміння викладачами студентів та ін.);
- функціональні фактори (нерівномірність навантаження студентів групи, нечіткість критеріїв та показників оцінки результатів навчання);
- управлінські фактори (неясність концепції викладача по відношенню до студентів, необ'єктивність та несправедливість викладачів в оцінках, протягування керівництвом студентів до виконання ними невласливих для них функцій тощо);
- психологічні фактори (протиріччя та конфлікти, соціально-психологічна несумісність студентів, відхилення в групових нормах, поглядах і традиціях тощо).

Ряд дослідників (В. Ляудіс, А. Маркова, Н. Омельченко, Н. Тализіна та ін.) указують на те, що сумісна діяльність викладача з студентами виступає в якості необхідної сторони організації всієї системи змінних навчальної ситуації. Звичайно, налагоджені стосунки у відносинах «викладач-студентська група» уможливають «просування» вперед, перехід до нових навчальних дій. Такі стосунки мають позитивний вплив не тільки на навчально-пізнавальну діяльність, на організацію такої діяльності, але й є для студентів прикладом оптимальної організації навчальної роботи на заняттях [4; 5].

Якісним показником позитивних суб'єктних стосунків «викладач – студент-першокурсник» є перегляд особистістю студента свого ставлення до засвоєння інформації, що знаходить своє відображення в позитивній зміні ціннісних орієнтацій, актуалізованій поведінці студентів під час занять і поза ними, у конкретизації професійної мети і мотивів навчання та самих способів взаємодії у стосунках між суб'єктами навчання.

Загальновідомо, що студента неможливо «наповнити» знаннями – його потрібно замотивувати, пробудити в ньому внутрішнє бажання оволодіти цими знаннями. І це, головним чином, залежить від особистості викладача як носія виховних функцій навчальної ситуації, від його самопрезентації, його інтелектуальних і педагогічних здібностей.

Підсумовуючи зазначимо, що цілеспрямоване створення і підтримання соціально-психологічного клімату – це форми, засоби, механізми усвідомлення та рефлексії спрямованості особистості студента-першокурсника на оволодіння професійними знаннями, це фактична та прогностична картини професійної підготовки майбутніх особистостей, які мотивують і організовують освітню діяльність, це те, що забезпечує особистісно-професійне зростання майбутніх фахівців та допомагає їм зрозуміти себе не тільки як особистість, але й як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Спілкування викладача в педагогічному процесі повинно збудити активність самого студента (вийти на діалог) і допомогти йому набутти позитивного досвіду організації діяльності і стосунків. Цьому сприяє створення сприятливої атмосфери за допомогою взаємодії стилів. Що стосується конкретних ситуацій, то тут головне – забезпечити свободу вибору студентів-першокурсників.

Студенти відчують себе вільними тоді, коли самостійно приймають ті чи інші рішення. І будь-яка сфера їхнього життя, включаючи освітній процес, має ґрунтуватися на усвідомленому і вільному виборі студентів – тоді освітня діяльність буде сприйматися ними як зміст власного життя. Кристалізація думки студентів щодо того чи іншого аспекту свого життя у ВНЗ практично неможлива без тактовного впливу викладача.

Головне завдання викладача в освітньо-орієнтованій виховній роботі зі студентами – розкрити особистість вихованця. Це здійснюється лише у процесі спілкування, що будується в сприятливій атмосфері.

Відомо, що ставлення до викладача студенти часто переносять на предмет, який вивчається. У процесі навчання важливо так будувати викладання, щоб увійти в контакт зі студентом, зацікавити його, перетворити з об'єкта навчання і виховання на суб'єкт. Тобто створити такий соціально-психологічний клімат, який би сприяв найбільш оптимальному досягненню цих цілей.

Особливе значення мають стосунки в колективі: чи є взаєморозуміння в колективі між членами колективу, чи кожен член колективу нормально себе почуває серед інших, чи задоволений спілкуванням з іншими.

Отже, освітнє середовище, має бути сприятливим для суб'єктної позиції студентів в освітньому процесі, їхнього розвитку як виробників, творців світоглядних професійних знань, побудоване на рівноправній, суб'єктно-суб'єктній партнерській взаємодії викладачів і студентів. Взаємини учасників освітнього процесу із середовищем складаються також у процесі їхнього взаємного впливу.

Список використаних джерел

1. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение : учеб. для вузов. Санкт-Петербург, 2002.
2. Равчина Т. Роль педагога як посередника у навчанні й вихованні молоді. *Вісник Львівського університету. Серія Педагогіка*. 1999. Вип. 14. С. 167–175 с.
3. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии. Москва : Издательство МГУ. 1982. 128 с.
4. Ляудис В. Я. Формирование учебной деятельности студентов. Москва : Издательство МГУ. 1989. 240 с.
5. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения : кн. для учителя. Москва : Просвещение. 1990. 192 с.